

XV. YÜZYILDA ÜMERÂ VAKIFLARI VE ANKARA'NIN KENTSEL GELİŞİMİ

The Waqfs of Umera and Urban Development of Ankara in the XVth Century

Ahmet KÖÇ*

BAÜ
SBED
12 (22)

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: Osmanlı klasik dönem şehirlerinin geliştirilmesi ve yenilenmesinde vakıf müesseseleri önemli rolü oynamıştır. Bu itibarla özellikle sultan ve askerî sınıf(ulema, ümerâ) mensuplarının kurduğu vakıflar, şehircilik açısından büyük bir boşluğu doldurmuştur. Osmanlı şehirlerinde bir bölgenin temel yapı ihtiyaçlarının tespit edilmesinden sonra, orada yapılacak vakıf yatırıma ya padişah veya diğer hanedan mensupları, ya da imparatorluğun askerî sınıf mensupları aracılık etmiştir.

Araştırmanın Amacı: XV. yüzyılda Ankara şehir merkezinde askerî sınıfa mensup kişilerin tesis ettikleri vakıfların, Osmanlı klasik dönem şehirciliği için ne anlam ifade ettiği sorusuna cevap arayacaktır. XV. yüzyıl boyunca Ankara'da kurulan ümerâ vakıflarının hem sayıca fazla olması, hem de vakıf yapılarının fizikî görünüm açısından abidevî eserler olarak dikkat çekmesi, bu yüzyılı ön plana çıkarmaktadır.

Veri kaynakları: Ankara Şer'îye Sicilleri, Muhasebe Defteri, Evkaf Defteri, Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri ve Başmuhasebe Tasnifi Defteri.

Ana tartışma: Klasik dönemde kurulan müesseseler, sosyal ve meslekî açıdan askerî ve reaya vakıfları olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada, askerî sınıfın üyelerinden biri olan ümera/ehl-i örfün Ankara'daki vakıflarının Osmanlı şehirciliğine yaptığı katkı üzerinde durulacaktır.

Sonuçlar: XV. yüzyılın ilk yarısında Ankara'da kurulan ümerâ vakıfları daha çok toplumun genel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu tür yapıların başında hamamlar, camiler, mescitler ve imaret gelmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında yani II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında Ankara'da oluşturulan ümerâ vakıfları ise, şehirde öteden beri var olan sof ticaretinin kentsel alt yapısının geliştirilmesine yöneliktir. Bu devirde şehir merkezinde bedesten, han, kervansaray ve softan üretilen çeşitli ürünlerin satıldığı farklı branşta çalışan çarşılar meydana getirilmiştir. Osmanlı ümerasının çarşı merkezinde tesis ettiği yan yana sıralanmış yapıları sayesinde, ticarî kesimin hem alt yapısı geliştirilmiş, hem de daha sonra bölgede kurulacak olan yeni binaların belli bir güzergâh boyunca kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıf, ümerâ, Ankara, kentsel gelişim

ABSTRACT

Bases of Research: The waqfs played an important role in the development and renewal of the classical period cities of the Ottoman Empire. In this respect, especially the waqfs founded by the sultan and the members of the military class (ulema, umerâ) filled a big gap with regard to the urbanism. After determining the basic construction requirements of a region in Ottoman cities, the Padişah or other members of the noble family or the members of the military class of the Empire mediated the foundational investments in that region.

Purpose of the Research: This study will search for an answer to the question of what the waqfs made by the lords and pashas who are the members of the military class in the centre of Ankara meant in the XV century for the classical period urbanism of Ottoman Empire. That the waqfs of umerâ founded in Ankara during the XVth century are abundant, and that they are monumental buildings with regard to their physical appearances come into the prominence.

Resources of Data: Sharia Court Registers of Ankara, Registers of Accounts, Register of Pious Foundations(Ewkaf), Registers of Foundations before the Period of [the Foundation of Ewkaf] Ministry, Registers of [the bureau of] Chief Accounting Classifications.

Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 22
Aralık 2009
ss.179-191

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Main Discussion: The institutions founded in the classical period are classified as the military and people's waqfs in social and professional terms. In this study, the contribution of the waqfs of umera/executive officials which is a member of the military class in Ankara to the Ottoman urbanism.

Conclusion: The umera waqfs founded in Ankara in the second half of the XVth century were generally for responding to the general needs of the society. Foremost among these comes the Turkish baths, mosques, prayer rooms, imaret. In the second half of the XVth century, i.e. during the sovereignty of Mehmet II, the umera waqfs founded in Ankara were to develop the urban infrastructure of the mohair trade which had continued from the past. In this period, there were covered bazaars, khans, caravanserais, and shops in various fields where different kinds of products made off mohair are sold in the city centre. Thanks to the successive structures constructed in the city centre by the Ottoman umera, both the infrastructure of the trade class developed and the groundwork for the new buildings to be constructed in the regions were built on a certain destination was also laid.

Key words: Ottoman, waqf, umera, Ankara, urban development

GİRİŞ

Vakıf, iktisadî anlamda, kişinin çalışma ve gayretle elde ettiği imkânların ve mal varlığının kendi isteğiyle paylaşılmasını içeren hukuki bir sistemdir. Bu sistemde, her türlü hırs ve tamahtan uzak bir şekilde, kişinin mal varlığı, kamunun kullanımına aktarılmakta, böylece kişisel imkânlar kamu hizmetine dönüştürülmüş olmaktadır. Burada kişinin elde edeceği faydadan ziyade, diğer insanların lehine, şahsın feragati ve fedakârlığı söz konusudur. Kısaca belirtmek gerekirse burada, katılımcılık ve paylaşma ruhu hakimdir. Zira toplumun huzuru sağlanmadıkça, bireyin mutluluğunun sürekliliğinden söz etmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir.

Yediyıldız'a göre vakıf, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf yapan kişi/vâkıf, feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vakıftan yararlanan kişi ise, bir ihtiyacını kolayca karşılamış olmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Bu, birbiriyle çelişmeyen ve biri diğerinin hazzını azaltmaksızın dalgalar halinde toplumun bütün fertlerini saran, topyekûn bir mutluluktur. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı klasik dönemlerinde toplumun vakıf anlayışı bu minval üzeredir. Nitekim bu anlayışın temeli, Kur'an'daki hayrât kavramı bağlamında geliştirilmiştir. Kur'an'daki bu hayrât kavramı, Yakındoğu-İslam devlet geleneklerine de ilham vermiştir (Yediyıldız ve Öztürk 1982; 4).

Böylece klasik tabirle "devletlü" olmanın doğal seyri içerisinde gelişen ümerâ vakıfları, kadim merkezlerde normal fonksiyonlarını icrâ ederken, yeni fethedilen şehirlerde, fethin ardından şehrin imârı ve yeni idarî düzeninin tesis edilmesine yardımcı olmuştur. Bu durum özellikle, Balkan şehirlerinin, çok kısa zamanda bir Osmanlı şehri haline dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Balkan şehirlerinin fethedilmesinden sonra, sultan ve ümerânın oralarda imâret, bedesten, han, hamam, medrese, mektep, zâviye ve camiler tesis etmeye başlaması toplum nezdinde, Osmanlı sultanının hâkimiyetinin ve meşrûyetinin sağlamaştırılmasına zemin hazırlamıştır¹ (Bierman 1991, 53-75- Watenpaugh 2004, 141). Özellikle Balkan topraklarında yer alan büyük yerleşim merkezlerinde vakıf yapıları sayesinde, Osmanlı imajının şehirlerin silüetine tam olarak yansıtıldığı görülmüştür. Aynı amaçlarla, hükümdarın ve onun şahsında devletin, hâkimiyet ve meşrûyet sembolü olarak, Anadolu ve Arap/Ortadoğu şehirlerinde vakıf kuran

¹ Tesis edilen büyük ümerâ vakıfları sayesinde Osmanlı devletinin hâkimiyeti ve meşrûyeti toplum nezdinde kabul bulmuştur. Bu durum araştırmacılar tarafından "Ottomanization/Osmanlılaşma" aşaması olarak ifade edilmiştir. Bkz. Irene A. Bierman "the Ottomanization of Crete", the Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order, (edits. Irene A. Bierman- Rifa'at A. Abou El Haj- Donald Preziosi) New Rochelle, New York 1991, pp. 53-75. Ayrıca bkz. Heghnar Z. Watenpaugh, the Image of an Ottoman City, Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries, Leiden- Brill-Boston, 2004

Osmanlı ümerâsı², sultana ve onun nezdinde devlet kurumlarına itaat etmeyi reayasına hatırlatmıştır. Anadolu ve Arap/Ortadoğu şehirlerinde Osmanlı kenti imajının, Balkan şehirlerinde olduğu kadar net görülememiştir. Bunun temel sebebi, Anadolu ve Arap/Ortadoğu şehirlerinin Selçuklu döneminden beri Yakınoğu geleneksel İslam kültür bölgesinde yer almasından kaynaklanmıştır. Bu yüzden Osmanlı kenti imajı, Anadolu ve Arap/Ortadoğu şehirlerinde yeni hayat bulmaya başlayan imâretler ve bedestenler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı devletinin idarecileri olan ümerâ, büyük vakıflar kurmuşlardır. Bu yapılar oryantalistler tarafından emperyal meşrûiyetin ikonları olarak algılanmıştır. Nitekim İbn Haldun'un Mukaddimesinde belirttiği gibi, "bir hanedanın gücü, yaptırdığı eserlerle ölçülür. Sadece güçlü devletler büyük eserler ve büyük şehirler kurabilirler. Şehirlerin tesisi sadece birlikte verilen çabayla başarılabilir" diyerek hanedanların gücüne vurgu yapılmıştır(Crane 1991, 227). Osmanlı devlet yöneticileri taşrada tesis ettirdikleri büyük yapılar vasıtası ile bir anlamda başkent İstanbul'un sanat ve mimarisini uzak çevrelere yaymışlardır. Böylece Abouseif'in de belirttiği gibi, dini kurumların hâmisisi olarak hareket eden vakıf kurucuları, devletin reayası ile askerî sınıfı arasında oluşan kültürel ve etnik engelleri azaltmış veya azaltmaya çalışmıştır(Abouseif 1994; 271).

Osmanlı devrinde şehirlerin imar ve iskânı meselesi özellikle II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden sonra en yüksek seviyede ele alınmaya başlamıştı³. Fetihden sonra, İstanbul'un yeniden iskânı ve inşâsı için Anadolu'nun çeşitli merkezlerinden sürgünler yapılmıştır. Hangi ırktan ve dinden olursa olsun, şehirden kaçanların geri getirilmesini, hatta ülkenin diğer bölgelerinden de buraya nüfus aktarılmasını ve bunlar için bir takım teşvik tedbirleri alınmasını kararlaştırmıştı. Bu insanların önemli bir kısmının ihtiyaçlarının karşılanması için Sultan II. Mehmed, kendi vakfını oluşturarak inşasına başlıyordu(Yediyıldız 2003; 56- Unan 2003; 14).

Sultan II. Mehmed'e göre, İstanbul hem büyük bir imparatorluğun başkenti, hem de Türk- İslam kenti olarak önem arz ediyordu. Sultan II. Mehmed'in vakfiyesinde ifade edilen "hüner bir şehir bünyâd itmekdür, reaya kalbin abâd itmekdür" sözüyle saltanat ve hükümdarlığın sürdürülmesinin ancak, reayanın yani halkın gönlünün kazanılmasıyla mümkün olabileceği ifade edilmiştir (Barkan-Ayverdi 1970,10). Aynı şekilde, sultan II. Mehmed'in vakfiyesinin bir başka kısmında askerî fetih ve zaferleri en "küçük cihad/cihâd-ı asgar", Konstantinople'yi İstanbul'a dönüştürmenin yani, imar ve ihyâ çabalarının en "büyük cihad/cihâd-ı ekber" olduğu belirtilerek, bu konuya verilen önem gösterilmiştir (Unan 1993; 34- Öz 2003; 30- Yediyıldız 2003; 56).

Kritovoulos'un eserinde belirtildiği gibi, Padişah II. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra devlet büyüklerini ve kendi yanında bulunan itibarlı kimseleri

² Osmanlı'da ümerâ denilince, bu terimin ifade ettiği anlam çok geniştir. Askerî sınıf mensupları ulema(kalemiyye veya ilmiye sınıfı) ve ümerâ(kılıç ehli, seyfiye, ehl-i örf veya yönetici sınıfı) olmak üzere iki gruba ayrılırlardı. En küçük makamdan en yüksek makamına kadar ümerâ grubuna dahil olanların sayısının XV. yüzyıldan, XVII. yüzyıla doğru hızla artış gösterdiği bilinmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın 1527- 1528 yılına ait yayınladığı Osmanlı bütçesi kayıtlarında en yüksek görevden en düşüğüne doğru sıraladığı ümerâ memuriyetleri şunlardır: görevde bulunan Vezir-i azam, Vezirler, Beylerbeyleri, Sancakbeyleri, Dergâh-ı Âlî çavuşları yanı sıra devletten maaş alan Çavuşlar, Çarşıgırlar, Tabipler, Şairler, Yeniçeriler, Sipahi Oğlanları, Silahdarlar, Sağ ulufeciler, Sol ulufeciler, Sağ garipler, Sol garipler, Kapıcılar, Cebeciler, Topçular, Terziler, Aççılar, Bayrak Mehterleri, Çadır Mehterleri, Divan Sakaları, Sanatkarlar, Top Arabacıları, Avcılar, Ahûrcular, Acemi Oğlanları ve Bostancılara kadar pek kişiyi kapsıyordu(Barkan 1954: 300).

³ Şehirlerin imar ve iskân, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir politikadır. Şehirleşmenin yani iskân sorunlarının çözülmesi için sultanlar konuyla yakından ilgilenmişlerdir. Sultan II. Mehmed'in yapmaya çalıştığı da budur. Sultan II. Mehmed tarafından İstanbul'un imar ve iskân meseleleri geniş çapta ele alınmıştır. Bir Osmanlı şehrinde aynı anda hem sultanın hem de ümerâ ve ulemanın yaptırdığı eserlere rastlanabilir. Ancak her ne surette olursa olsun ümerâ ve ulemanın tesis ettirdikleri yapıların sultanın eserinden daha gösterişli olması düşünülemezdi. Sultanların yaptırdıkları binalar daima kullarının yaptırdıklarına göre abidevî olmak zorundaydı.

huzuruna çağırarak, şehir içinde çarşılar, hanlar, dükkânlar, hamamlar, medreseler, mektepler, camiler ve mescitler yaptırılmalarını tavsiye etmiştir. Herkesin kuvveti derecesinde şehri süsleyecek büyük binalar meydana getirmesi yine başkentin ma'mûr hale getirilmesi içindir⁴(Riggs 1970:140; Gökman 1967:164). Böylece yeni imparatorluk başkenti çarşılar, hanlar, hamamlar, çeşmeler, imâretler, medrese ve camilerle donatılmıştır.

Nitekim 1573 senesinde İstanbul'a gelen Du Fresne-Canaye'in ifadesiyle adeta korular arasında kurulmuş İstanbul'un bu silueti Türklerin tabiat, insan ve tanrı arasındaki ilişkiler üzerinde yaptıkları yorumun vakıflar yoluyla tecessümünden ibaretti. Sadece İstanbul'da değil, klasik dönemin bütün Osmanlı ülkesinde kamu yararına yönelik imar ve şehircilik hareketleri, devlet bütçesine değil geniş çapta ferdi teşebbüse dayanıyordu. Başka bir ifadeyle, Osmanlı şehirlerinde çeşitli türdeki yapılara ait inşaatlar, büyük çoğunlukla şahıslar tarafından gerçekleştiriliyordu. Şahıslarca yaptırılmış olan konutlar bir yana, toplum yararını amaçlayan ve yukarıda tipolojisini çizmeye çalıştığımız dini, kültürel ve sosyal nitelikli yapılar, padişahlar, saray mensupları, paşalar ve diğer varlıklı hayırseverler tarafından yaptırılıyordu. Kısacası, şehirlerin fiziki dokusunda en büyük yeri tutan çeşitli türdeki yapıların meydana getirilmesinde temel öğeyi şahsi faaliyetler oluşturuyordu.

Yukarıda ifade edildiği üzere hükümdarların, hanedan mensuplarının ve ümerânın toplumun faydasına eserler yapması hususu sadece Osmanlı Devleti'ne mahsus değildir. Yakınoğu- İslam devlet geleneğinin hâkim olduğu coğrafyalarda benzer imar faaliyetleri yoğun olarak yaşanmıştır. Nitekim, Mođol dönemi Hindistan'ından⁵ Yeni Delhi'ye⁶, Çin ülkesinden⁷ Orta Asya'yaya⁸, İran'dan⁹ Endülüs İspanya'sına¹⁰ kadar devlet yönetiminde görev alan yöneticiler çeşitli

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2004. ve "Osmanlı Padişahı", *SBF Dergisi XIII/4*, Aralık 1958, ss. 68-79. Ayrıca, Kritovoulos'un çevirisi için, C. T. Riggs, *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos*, Princeton 1970. Kritovoulos'un eseri 1967 yılında Karolidi tarafından çevrilmiş ve Muzaffer Gökman'ın düzenlemesiyle *İstanbul'un Fethi* ismiyle yayınlanmıştır.

⁵ Bu konuda Gregory C. Kozlowski'nin çalışması örnek gösterilebilir; "Imperial Authority, Benefactions, and Endowments(Awqaf) in Mughal India", *JESHO 38/3*, 1995, 355- 370. Aynı yazarın, In Muslim India to 1900 "Wakf" isimli çalışması *EI2 XI*, p. 95- 97, Leiden- Brill, 2002 yılında yayınlanmıştır. Kozlowski çalışmasında Mođol Hindistan'da kurulan vakıfların devletin güçlü olduğu dönemlerde kurulduğunu ifade eder. Mođol devletinin zayıflaması ve ardından yıkılmasından sonra burada yaşayan Müslümanlar azınlık durumuna düşmesiyle yeni vakıfların tesisi sona ermiştir. XVIII. Yüzyıl'da Hindistan'ın İngiliz sömürgesi durumuna gelmesinden sonra İslam Vakıf sistemi biraz değiştirilerek buradan G.C. Kozlowski'nin ifadesi ile "Hint Evkâf Modeli" doğmuştur.

⁶ Bu konudaki çalışma, Anthony Welch ve Howard Crane tarafından yapılmıştır. "The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate", *Muqarnas I*, 1983, ss. 123- 166.

⁷ Joanna F. Handlin'in çalışması VII. Asrın ilk yarısında yani Ming hanedanının son yıllarında Çin'de bulunan hayır kurumları üzerinedir. *JESHO 38/3*, 1995. Güneydođu Asya'da tesis edilen vakıf müessesesi ile ilgili olarak M.B. Hooker'in In Southeast Asia, "Wakf" isimli çalışmasına bakılabilir. Bkz. *EI2 XI* p. 97- 99, Leiden -Brill, 2002.

⁸ Belki de şimdye kadar Orta Asya vakıfları hakkında yapılmış en önemli çalışma olan R. D. McChesney'in *Waqf in Central Asia, Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480- 1889*, isimli çalışması Princeton University tarafından 1991 yılında yayınlanmıştır. McChesney'in vakıf kurumu ile ilgili bir başka çalışması ise, In Central Asia, "Wakf" adını taşımaktadır. Bkz. *EI2 XI*, p. 91- 95, Leiden-Brill, 2002 yılında yayınlanmıştır.

⁹ Bu konuda yapılmış doktora tezi ise Fariba Shahr- Zarinebaf'a aittir. Chicago Üniversitesinde yapılmış çalışma *Tabriz Under Otoman Rule(1725- 1730)* adını taşır. İran bölgesinde uygulanan Vakıf sistemi hakkında yayınlanan bir başka eser ise A.K.S. Lambton'un Wakf (In Persia) adını taşıyan İslam Ansiklopedisi'nin ikinci baskısı için yazmış olduğu makalesidir. Lambton İran coğrafyasında kurulan vakıfları iki kısma ayırır. Yazar XVI. Yüzyıl'a kadar kurulan vakıfları "Sünni Yönetim dönemi" ve XVI. Yüzyıl sonrasında kurulan İran vakıflarını da "Şii Yönetimi dönemi" şeklinde ayırmıştır. XVI. Yüzyıl sonrasında vakıflar özellikle "12 İmam" için kurulmuştur. Hayır kurumu olarak İslam'ın yayıldığı coğrafyalara götürülen vakıf sistemi İran bölgesindeki uygulamalarında küçük farklılıklar göstermiştir. Bkz. *EI2 XI*, p. 82- 87, Leiden-Brill, 2002.

¹⁰ Endülüs Emevîleri ile İslam'ın Avrupa kıtasına girmesinden sonra, meydana getirilen vakıf teşkilatı hakkında A. Carmona'nın İslam Ansiklopedisi'nin ikinci baskısında kaleme aldığı Wakf (In Muslim Spain), isimli çalışmasıdır. Yazara göre İspanya'da oluşturulan vakıf teşkilatı, Kuzey Afrika'dan gelen âlimlerin görüşleriyle şekillenmiştir. Bakınız A. Carmona, *EI2 XI*, p. 75- 78, Leiden- Brill, 2002.

vakıflar tesis etmişlerdir. Geniş bir alana yayılmış olan vakıf kurumları farklı ülkelerin aynı yüzyıllarda benzer kültürlerin etkisi altında bulunduğunu göstermektedir. Nihayet, Osmanlı Devleti de tarihî süreç içerisinde aynı kültür bölgesinde yerini almıştır.

I- XV. yüzyılın İlk Yarısında Ankara'da Kurulan Ümerâ Vakıfları

Selçuklu döneminden başlayarak XV. yüzyılın başlarına kadar geçen süre içerisinde Ankara şehrinde pek çok vakıfların oluşturulduğu çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır¹¹. Ankara'da Selçuklu devrinde Sultan Alaeddin tarafından kurulan Alaeddin cami hala ayakta durmaktadır(C.EV I/581-1952). Ankara şehir merkezinde bilinen ilk ümerâ vakfının Kızıl Bey tarafından XIII. yüzyılda kurulduğu kaynaklarda ifade edilmiştir¹². Konumuz gereği burada sadece XV. yüzyıl Osmanlı ümerâ vakıflarından bahsedileceği için, ulemâ ve reaya vakıflarına girilmeyecektir. Şehirde beylikler devrinde Ahiler tarafından yoğun olarak camiler kurulmuştur¹³. XIV. yüzyılda Ankara şehir merkezinde vakıfların kurulduğu bilinmekle birlikte, bunların genellikle Ahî kökenli ulemâ sınıfına mensup kişiler tarafından meydana getirilmiştir.

Kuruluş yıllarına ve büyüklüklerine göre Ankara'da kurulan ümerâ vakıflarını iki dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem, XV. yüzyıl başından ortasına kadar gelmektedir. Bu dönemde şehirde kurulan Eyne Bey, Turasan Bey, Yeğen Bey, Karaca Bey ve İsa Bey Vakıfları şehir merkezinde bulunan mahallelerde kurulmuştur. Yapıların tesis edildiği mahallelerin hepsi sur içinde bulunmaktadır. Vakıfların sur içinde kalan kısımda bulunması, o zamana kadar boş olan sahalardan çeşitli yapı türleri ile doldurulmaya başlandığını göstermektedir. Araştırmacılara göre, Osmanlı döneminde kasaba veya kazaların alan olarak büyümesi iki şekilde gerçekleşmekteydi. Birincisi şehrin daha fazla refah ve daha fazla idarî personel anlamına gelen yönetim mevkisinin yükseltilmesiyle, ikincisi ise, bölgede daha çok hayır kuruluşunun tesis edilmesidir(Faroqhi 2006: 54).

Tablo 1. 15. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara Kaza Merkezinde Kurulan Ümerâ Vakıfları

Vakıf Adı	Ünvanı	Yapılış Yılı	Gelirleri	Giderleri
Eyne Bey	Subaşı	XV. yüzyıl	Hamam,	Mescit
Turasan Bey	Emir	XV. yüzyıl	Hamam,	Zaviye ve Mescit
Yeğen Bey	Emir	XV. yüzyıl	Hamam, Arazi	Cami ve Medrese
Karaca Bey	Beylerbeyi	XV. yüzyıl	Hamam, Bakır Han	Cami ve İmaret
İsa Bey Fenarî	Beylerbeyi	XV. yüzyıl	Kapanhanı, Haffaflar Çarşısı, Arazi	Medrese ve Zaviye

¹¹ Günümüze kadar ayakta kalabilen eserler Selçuklu devri yapıları hakkında fikir vermektedir. Bunun yanı sıra bugün yeri belli olmayan ancak çeşitli kaynaklarda yerini tespit edebildiğimiz vakıf binaları da mevcuttur. Özellikle vakıflarla ilgili kayıtlara arşivlerde bulunan belge, defter ve sicillerden ulaşmak mümkündür.

¹² Kızıl bey Anadolu Selçuklu devri Ankara valilerinden birisidir. Vakfın kurulduğu bölge Osmanlı devrinde şehir surlarının dışında yer alıyordu. Kızıl bey vakfı bugünkü Ulus civarında kurulmuştur. Vakfın medrese, çeşme ve camisinin bulunduğu Osmanlı sicillerinden anlaşılmaktadır. Vakıf yapıları günümüzde yok olmuştur.

¹³ Ahiler tarafından şehirde kurulan cami ve mescitler: Ahî Elvan(s. 360), Ahî Şerafeddin(s. 360), Ahî Hacı Murad(s.362), Ahî Yakub(s.363). Bkz. 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri(937/1530) I, dizin tıpkıbasım. Ayrıca Yeşil Ahî Vakfı için (C.EV/1 6779), Kalecik'te Ahî Çelebi Vakfı(C.EV I/5121), Ahî Mesud Zaviyesi Vakfı(C.EV I/ 8004), Osmanlı devrinde Ankara'da kurulan bu yapıların hem gelir kalemleri hem de tahsisatları hakkında evkaf defterlerinde kıymetli bilgiler mevcuttur. Örneğin XVI. yüzyıldaki durumları için 558 numaralı Ankara Evkaf defteri takip edilebilir.

Ankara kaza merkezinde kurulan ümerâ vakıflarının XV. yüzyılda artmaya başlaması, devletin Rumeli’de sürdürdüğü askerî başarılarla bağlı olarak düşünülmelidir. Seferlerde elde edilen topraklar sayesinde ülke içerisinde hem refah artmış, hem de devletin geniş imkânlarıyla buluşan bireysel imkanlar, ümerâ vakıflarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Ankara kaza merkezinde Eyne Bey Subaşı¹⁴, Emir Turasan Bey¹⁵, Yeğen Bey¹⁶, Karaca Bey¹⁷ ve İsa Bey Fenârî¹⁸ Vakıfları’nın hem teşekkülü hem de geniş malî imkânlarla sahip olması bu yüzyılın sosyo- ekonomik durumu hakkında fikir vermektedir. Ankara’da XV. yüzyılın ilk yarısında tesis edilen vakıfların hemen hepsi (İsa bey Fenârî hariç) toplum sağlığının sürdürülmesi için şehrin çeşitli kısımlarında hamamlar yaptırmışlardır. Ankara’da ümerâ vakıfları tarafından daha çok hamam yaptırılması ticarî sebeplere dayanıyordu. Arşiv kayıtlarında ve sicillerde ifade edildiği gibi, Ankara şehri öteden beri doğu- batı (Bursa-Tebriz) arasındaki İpek Yolu’nun geçiş güzergâhında bulunuyordu (Taeschner 1926; 204). Bunun yanı sıra Ankara, Selçuklu devrinden beri sof/tiftik ticareti şehrin en önemli ticaret merkezi idi¹⁹. Sicillerden ve tarihî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla şehre hem ülkenin çeşitli bölgelerinden hem de başka ülkelerden tüccarlar mal almaya geliyordu. Şehre mal almaya gelen ve geceleri han ve kervansaraylarda kalan tüccarların temizlik ihtiyacının karşılanması toplum sağlığı açısından önemliydi.

Görüldüğü gibi Ümerâ Vakıfları Ankara’da İslam şehirciliğinin cami, pazar yeri ve hamam gibi temel unsurlarının sağlanmasına yardımcı olmuştur. XV. yüzyılın ilk yarısında ümerâdan Karaca Bey’in kurduğu cami ve imaretin şehir için ayrı önemi vardır. İmaretler bir bölgeden gelip geçenlerin ve fakirlerin açlıklarını giderdikleri aşevleridir. Ankara şehrinde kurulan tek imaret budur. Dolayısıyla burası gerek şehirde ikamet edenler ve gerekse yolcuların her gün bedava yemek yedikleri sosyal mekanlardı.²⁰ Bu özellikleri nedeniyle aşevinin etrafı günlük hayatın en yoğun alanlarından birisini oluşturmaktaydı.

II- XV. yüzyılın İkinci Yarısında Ankara’da Kurulan Ümerâ vakıfları

XV. yüzyılın ikinci yarısında II. Mehmed tahtına oturduktan sonra öncelikli olarak idarî yapıda yaptığı reformlar sayesinde merkezîleşmiş (Özel 1999: 235) ve

¹⁴ Eyne Bey, I. Murad devrinde Subaşılık görevinde bulunmuştur. Kosova Savaşı’ndan Ankara Savaşı’na kadar geçen sürede yapılan harplere iştirak etmiştir. Ankara Savaşı sonrasında Süleyman Çelebi ile Edirne’ye firar ettiği oradan da İsa Çelebi’nin yanına gittiği bilinmektedir. İsa Çelebi ile kardeşi Mehmed Çelebi’nin yaptığı kardeş mücadelesi sırasında vefat etmiştir. Bakınız Ö. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçliği’ne Katkı XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 27.

¹⁵ Emir Turasan Bey’in Ankara kaza merkezinde hamamı, Akçakavak köyünde zaviye ve camisi bulunmaktadır. Kendisi Yeğen Bey’in amcası olduğu için vakıf yönetiminde aynı aileden kişiler görev almıştır. Bakınız Ö. Ergenç, *a.g.e.*, s. 26. Mescit için bkz. AŞS. II/688: 1559 numaralı belge.

¹⁶ Yeğen Bey’in ismi kaynaklarda Hacı Ahmed bin Hızır olarak geçmektedir. Emir Turasan Bey’in yeğeni olan Hacı Ahmed bin Hızır, II. Murad döneminde yaşamıştır. Yeğen Bey Vakfı’na ait Ankara kaza merkezinde bulunan cami ve medresesinin gelirleri sahip olduğu çeşitli vakıf arazilerinden karşıyordu. Bkz. Ergenç, *a.g.e.*, s. 26. Bakınız (AŞS I/687:1025 ve AŞS II/688: 845) numaralı belgeler.

¹⁷ Karaca Bey Ankara kaza merkezinde bulunan imareti tesis eden kişidir. II. Murad devrinde yaşadığı bilinmektedir. Şehirde kurduğu hamamdan elde ettiği gelirleri, yine şehirde bulunan cami ve imaretine harcamıştır. Bkz. Ergenç, *a.g.e.*, s. 28. Karaca bey vakfı ile ilgili sicillerde pek çok kayıt vardır. Örneğin Bakır Hanı için (AŞS I/687:878), hamam için (AŞS I/687: 561- 991), imaret için (AŞS II/687: 494- 917- 1707) bakılabilir.

¹⁸ İsa Bey, Beyazıt Paşa’nın oğludur. Çelebi Mehmed devri emirlerinden olup II. Mehmed zamanında Ankara’da Kapan Hanı ve 92 dükkândan oluşan Haffâflar Çarşısı’nı yaptırmıştır. Öte yandan Murtazaâbâd kazasına tabi Kayı Köyü’nün gelirleri yine İsa Bey Vakfı’na aittir. İsa Bey Vakfı’nın merkezi Bursa’da bulunmaktadır. Bkz. Ergenç, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁹ Selçuklu devri yazarlarından Ahmed Eflakî Menâkıb’ül- ârifin isimli eserinde Anadolu’da kullanılan kumaşları sayarken “sof”tan yapılan kıyafetlerden bahseder (Taneri 1977: 71). Toplumun günlük kıyafetlerinde sofı kullandığı hakkında İbni Batuta Seyahanesi’nde de kayıtlar vardır. Anadolu’da dolaşan seyyah gördüğü bir gencin kıyafetini şöyle anlatır. “... sırtında kaba, ayaklarında mest, belinde iki arşın uzunluğunda kemer, ve başında softan yapılmış beyaz sarık” olarak tasvir eder (Taneri 1977: 104).

²⁰ Ankara Şer’iye Sicillerinde gerek imaretin tamiri için ve gerekse burada hizmet veren personelin tayini ve azli için pek çok kayıt bulunmaktadır (AŞS II/688: 494- 917-1578-1707). Örneğin sadece bir defterde dört kayda rastlanmıştır.

patrimonyal devlet sistemini kurmak üzere hareket geçti. Bu düzen içindeki unsurların en güçlüsü kul sistemi idi. Özellikle de sayıları altı, yedi bine ulaşan Yeniçeriler, hasımlarına karşı hükümdara bir üstünlük sağlıyordu. Devlet tarafından ilgâ edilinceye kadar masrafları merkezî hazine tarafından karşılanan ve sürekli silah altında tutulan piyadelerden oluşan Yeniçeriler, merkezî orduyu yani padişahın patrimonyal kuvvetlerini oluşturuyorlardı (İnalçık 2004: 25).

Sultan II. Mehmed'in merkezîyetçi idarî yapı çalışmaları ile birlikte yürüttüğü diğer politika ise, başkent İstanbul'un ve diğer şehirlerin geliştirilmesi amacıyla devlet yöneticilerine ve zengin reayaya yaptığı çağrı²¹, yeni pek çok vakfın kurulmasında etkili olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla sultan II. Mehmed, imar faaliyetlerinin yapılması için yoğun olarak çalışmıştır. Nitekim kendi vakfında kadılara, ilim adamlarına, şeyhlere, fakihlere, bil cümle saltanat erkânına ve diğer ileri gelenlere elde ettikleri ganimet malından ve Tanrı'nın kendilerine verdiği nimetlerden, İstanbul'da hayrât inşâsına ruhsat ve hayrât ibdasına icâzet veriyordu²² (Yediyıldız 2006: 10). Nitekim, sultanın bu çağrısı ümerâ üzerinde de etkili olmuş ve şehirlerde önceki dönemlere göre daha büyük ve daha organize bir biçimde yapılmış vakıf binalarının yapılması sağlanmıştır.

Sultan II. Mehmed'in kadılara, ilim adamlarına, şeyhlere, fakihlere, bilcümle saltanat erkânına ve diğer ileri gelenlere elde ettikleri ganimet malından ve Tanrı'nın kendilerine verdiği nimetlerden yeni hayrât yaptırımları tavsiyesinde bulunması, en yakınında bulunan vezir-i azam, vezir ve paşaların şehirlerin imârı meselesine daha fazla özen göstermelerine imkan sağlamıştır. Nitekim sultan II. Mehmed'in ilk devşirme vezir-i azamı olan

Mahmud Paşa²³ Ankara'da bedesten²⁴, Penbe han, kervansaray ve tiftik ticaretinde faaliyet gösteren 9 farklı çarşı yaptırmıştır. Bedesten, han, kervansaray ve çarşılarında bulunan dükkân, dolab ve odaların toplam sayısı 390'dır(BOA.

²¹ "Rivayettir ki Sultan Mehmed, çünkü İstanbul'u feth etti; subaşılığı Süleyman Bey kuluna verdi. Şehri imaret etmek arınca ol dedi. Andan sultan Mehmed İstanbul'un ma'mur olmasını isteyip, cümle Osman vilayetlerine adamlar gönderip, isteyen gelip İstanbul'da mülk tutsun diye etraf-ı alemde çağırttılar"(Neşrî 197/a). Ayrıca Kritovoulos'un ifade ettiği gibi, sultan II. Mehmed şehrin ileri gelenlerine vakıf yapmaları hususundaki tavsiyesi için bkz. Karolîdi, "İstanbul'un Fethi"(terc. Muzaffer Gökman) İstanbul 1967.

²² Sultan II. Mehmed, Fatih Vakfı'nın mukaddimesinde "fetih öncesinde, Allah kendisine fethi müyesser ederse cümlesin vakfedeyim deyü niyet" etmiş olduğunu görürüz. Bkz. Yediyıldız, Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum IV(15), 2006, ss. 7- 14.

²³ Mahmud Paşa devşirme yoluyla Osmanlı devlet yönetimine girmiş bir kişidir. Onun Sırp kökenli olduğu bilinmektedir. II. Murad döneminde devşirme usulüyle Edirne'ye getirilen Mahmud Paşa, kısa sürede zekası ve kabiliyeti sayesinde yöneticilerin dikkatini çekmiştir. Mahmud Paşa'nın İstanbul'un fethinden hemen sonra vezir-i âzamlığa getirilmesi bu görüşü teyit etmektedir. Tarihî kaynaklara göre yaklaşık 12 yıl bu görevde kalan Mahmud Paşa, sultan II. Mehmed'in askerî, siyasî, sosyal ve dinî politikalarının uygulanmasında en önde yer almıştır(Stavrides, 2001: 189). Sultan II. Mehmed'in gerek Rumeli'de ve gerekse Anadolu'da sürdürdüğü bütün fetihlere katılan Mahmud Paşa, onun en büyük destekçisi olmuştur. İdarî sahada merkezîyetçi ve bürokratik devlet yönetimi kurmaya çalışan sultan II. Mehmed'in yanında Mahmud Paşa vardır. Sosyal sahada ise onun, yaptırdığı yüzlerce binayı ve çeşitli arazileri kurduğu vakfına tahsis ederek toplumun hizmetine açması, bu alandaki teşkilatlanmaya verdiği değeri göstermektedir. Benzer şekilde, şair ve sanatkârları koruması, onların daha fazla eser yazabilmeleri için maddî yardımlarda bulunması, onun bu alandaki belli başlı diğer özelliğidir. Hristiyan olarak dünyaya gelen ve daha sonra devşirme sistemi yoluyla Osmanlı Devleti'nin askerî sınıfına dahil olmuş bir kişidir(Menâkıb-ı Mahmud Paşa-yı Velî, 520/2b)

²⁴ Türkçe'de bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin "Bezzâzistan" veya "bezistan"dan geldiği ileri sürülmüştür. Ahmed Vefik Paşa bedesteni "bez satılan bezzâz mahalli, akmiş-i nefise satılan çarşı" olarak tarif eder. Bezzâz Arapça'da "bez satan" demektir(Eyice 1992:302). Bedestenlerin mimarî yapısı genellikle birbirine benzer. Üzerleri kapalı, güvenli ve sağlam yapılar olan bedestenler, çeşitli tekstil ürünlerinin satıldığı yer anlamındadır. Anadolu ve Balkan şehirlerinde bulunan bedestenlerin durumu hakkında (bkz. Klaus Kreiser, "bedesten bauten in Osmanischen Reich", İstanbuler Mitteilungen XXIX, Tübingen 1979, pp. 367- 400). İstanbul'da bulunan bedestenler genellikle çeşitli tekstil ürünleri için ayrılmıştı. Öte yandan Bursa ve Ankara Bedestenleri'nin belirli bir sektöre hasredildiği görülmektedir. Ankara'da kurulan Mahmud Paşa Bedesteni'nin uzmanlık alanı sof ticaretidir. Bedesten içinde dolabı bulunan tüccarlar, softan imal edilmiş ürünler satıyorlardı. Özellikle Osmanlı klasik devrinde Ankara Bedesteni'nin sadece sof ticaretinin alım ve satımına tahsis edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bedesten içerisinde kuyumcu, manifaturacı ve kunduracı dükkânları açılmaya başlamıştır. Bu konuda bkz. Sevgi Aktüre XIX. yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti ve Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara 1971.

D.BŞM. 305). Mahmud Paşa Vakfı'nın bu musakkafâtta elde ettiği gelirlerin bir kısmı yine şehirde bulunan Hacı Bayram Belî Vakfı'nda çalışan personel için ayrılmıştı(BOA. MAD.D. 1679- 5102). Vakıf akarlarından geriye kalan para ise İstanbul'da Mahmud Paşa semtinde bulunan medrese, cami, mektep ve aşevinden oluşan külliyenin giderleri için harcanmıştır(BOA. EV. HMM. 1069, 1104).

Mahmud Paşa Vakfı'nın 1463 yılında kurulmasından sonra, Ankara'daki vakıf yapıları çok genişti. Vakfın bedesteni, Penbe hanı, kervansarayı ve 9 farklı branşta hizmet veren çarşıları şehirde Yukarı Yüz²⁵ olarak ifade edilen kısımda geniş bir alanı kaplamaktaydı. Bu çarşılarından, Sûk-ı Yahudiyân ile Sûk-ı Kuşakçıyân arasında 11 dükkanlı Sûk-ı Çorapçıyân, yine Sûk-ı Yahudiyân ile Atpazarı arasında 35 dükkanlı Sûk-ı Sipah, ve Sûk-ı Kuyumcuyân ile Uzun Çarşı'ya açılan kısımda 21 dükkanlı Sûk-ı Kaftancıyân ve Bedesten'i Sûk-ı Yahudiyân'a Kurşunlu Han önünden bağlayan kısımda 10 dükkanlı Sûk-ı Kemeraltı bulunuyordu. Atpazarı tarafından Uzunçarşı'nın başlangıcında yine Mahmud Paşa Vakfı'na ait 41 dükkanlı Sûk-ı İplikciyân yer alıyordu. Mahmud Paşa Vakfı'na ait

bedestenin²⁶ kapılarıyla vakıf çarşılarına açıldığı belgelerde bedesten-i merkûmun etrâf-ı erbaasında olan musakkafât-ı dekâkini olarak ifade edilmektedir (AŞS. 141/827: 262). XV. yüzyılda Ankara kent merkezinde bulunan ticaret alanları Yukarı Yüz ve Aşağı yüz olmak üzere iki kısımda ifade ediliyordu. Yukarı Yüz'ün merkezi Atpazarı'dır. Atpazarı'nın bir ucunda Mahmud Paşa Bedesten'i bulunmaktadır.

Tablo 2. XV. yüzyıl'da Ankara Kaza Merkezinde Kurulan Mahmud Paşa Vakfı Binaları

Bina Adı	Dükkân Adedi	Yapılış Yılı
Bedesten	105 dolab	1463
Penbe Han	?	“
Kervansaray	28 oda	“
Sûk-ı Kuşakçıyân	35 dükkân	“
Sûk-ı Çorapçıyân	11 dükkân	“
Sûk-ı Yahudiyân	19 dükkân	“
Sûk-ı Sipah	35 dükkân	“
Sûk-ı Takyeciyân/küllahdüzân	35 dükkân	“
Sûk-ı Kemeraltı	10 dükkân	“
Sûk-ı Kaftancıyân	25 dükkân	“
Sûk-ı Kuyumcuyân	40 dükkân	“
Sûk-ı İplikciyân	47 dükkân	“
	390 dükkân	

²⁵ Osmanlı klasik dönem kaynaklarında Ankara kazasının çarşı merkezi iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birisi hisar girişi civarında olup *Yukarı Yüz* olarak ifade edilmektedir. Şehirdeki ikinci kısım ise *Aşağı Yüz*'dür. Bugünkü Anafartalar Caddesi'nin altında kalan ve Hacı Bayram Camisi'nden Karacabey Külliyesi'ne kadar uzanan kısmı ifade ettiği sicillerden anlaşılmaktadır. Şehrin, Aşağı ve Yukarı yüz olarak kullanılan bu tabirleri, Cumhuriyet devrine kadar ulaşmıştır (Ergenç 1995: 16).

²⁶ Osmanlı şehir planında egemen unsurlar cami, imaret ve bedestenlerdir. Şehre dört farklı yönden gelen yollar burada son bulur. Buradan başlayan sokakların diğer sokaklarla aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Bu sokakların üzerleri sağlı sollu sıralanmış çarşı ve pazarlarla doldurulmuştur. Ancak şehrin asıl merkezini bedesten oluşturur(Marçais 1928; 86-100). Bedesteni çarşının merkezi olarak gösteren görüşe Mustafa Cezar(Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemleri), Halil İnalçık(the Hub of the City: the Bedesten of İstanbul) ve Özer Ergenç'i (XVI. yüzyılda Ankara ve Konya) de eklemek mümkündür. buna karşın çarşı merkezinin şehrin en büyük camisinden başlatan araştırmacılara ise A.E Egli(Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının esasları) ve E.E.von Grunebaum'u göstermek mümkündür(Islam: essays in the Nature and growth of Cultural tradation).

Bedesten kapılarından girilen bir başka çarşı güzergâhı ise Kurşunlu Han'ın arkasından giden Sûk-ı Kuyumcuyân ve Sûk-ı Kaftancıyân güzergâhının bir koldan At Pazarı'na diğer koldan da Uzun Çarşı'ya bağlanmasıdır. 11 dükkânlı Sûk-ı Çorapçıyan ve 35 dükkânlı Sûk-ı Sipah, yapılan sokak bağlantıları ile Sûk-ı Kuşakçıyan'a oradan da At Pazarı'na bağlantılı duruma getirilmişti. Böylece çarşılar hem At pazarı'na hem de Uzun Çarşı'ya en kısa yoldan ulaşımı kolaylaştırmıştır. Öte yandan Sûk-ı Kuyumcuyân ve Sûk-ı Kaftancıyân Çarşuları Kurşunlu Han'ın arkasından başlayarak At Pazarı'na doğru giden birbirine bitişik vaziyette sıralanmış uzun bir sokak üzerinde tesis edilmişti. Bedesteni bir uçtan bir uca kat eden bir başka vakıf çarşısı ise, Sûk-ı Takyeciyân'dır. Takyeciler Çarşısı'nın büyük bir kısmı Bedesten'e dışardan bitişik vaziyette konumlandırılmış dükkânlardan meydana geliyordu. Diğer çarşılarda olduğu gibi Takyeciler Çarşısı da hem At pazarı hem de Uzun Çarşı yönüne giden sokaklara bağlı olarak teşekkül etmiştir. Vakfa ait Takyeciler Çarşısı'nda sağlı sollu sıralanmış 35 dükkân bulunuyordu (BOA. D.BŞM. 305).

Belirtilen bu yapıların yapılış tarihleri birbirinden farklı olmasına karşın XVI. yüzyıl sonlarına doğru hepsinin yan yana sıralandığını söylemek mümkündür. Bedesten'den başlayan ve Atpazarına doğru giden hat boyunca sağlı sollu sıralanmış çarşılar bulunuyordu. Mahmud Paşa Vakfı'na ait çarşılardan olan 35 dükkânlı Sûk-ı Kuşakçıyân ve 15 dükkânlı Sûk-ı Yahudiyân çarşuları burada yer alıyordu. Bu iki çarşı, bedesten kapılarından başladığından aynı zamanda kapılar bu isimlerle anılıyordu. At pazarına kadar uzanan bu çarşılar, akşamları kapatılıp kilitlenen kapılarla korunuyordu. Sûk-ı Kemeraltı ise Kurşunlu Han önünden çıkarak Sûk-ı Kuşakçıyân'a ve Sûk-ı Yahudiyân'a dahil edilmiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan büyük yapılaşma neticesinde esnaf ve sanatkarlar kendi çarşılarına belli bir düzen dahilinde yerleşmişlerdir. Osmanlı belgelerinde; "...her bir hırfetin bir sûkı olub, ahalisi ol sükda vakî medâris ve mesâcid evkafından olan dükkanlarda icâr ile sâkin olub bey' ve şirâ..." üzere idiler (Oğuzoğlu 1987: 6).

XV. yüzyılın ikinci yarısında Mahmud Paşa Vakfı binalarından başka Rum Mehmed Paşa'nın Kurşunlu Han'ı²⁷ Mahmud Paşa Bedesteni'ne bitişik vaziyettedir. Mahmud Paşa'nın sultan II. Mehmed tarafından azl edilip idam edilmesinden sonra bu göreve vezir Rum Mehmed Paşa atanmıştır. Tarihî kaynaklar Mahmud Paşa'nın azl edilip idam edilmesinde, vezir Rum Mehmed Paşa'nın etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Neşrî 219/b). Bu iki vezir arasındaki rekabet onların, Ankara'da hayrât tesis etme konusunda da yarıştıklarını gösteriyor. Nitekim Ankara çarşısında Rum Mehmed Paşa'nın Kurşunlu Hanı, Mahmud Paşa vakıf yapıları ile yan yana bulunmaktadır.

Tablo 3. XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Kaza Merkezinde Kurulan Diğer Ümerâ Vakıflar

Vakfın Adı	Sahibinin ünvanı	Yapılış Yılı	Gelirleri	Giderleri
Rum Mehmed Paşa	Vezir-i azam	1460	Kurşunlu Han	İstanbul'da Cami ve İmaret
İshak Paşa	Anadolu Beylerbeyi	1461	Tahtakale ve Şengül Hamamları, 11 dükkan, 2 değirmen	İstanbul'da Cami, medrese

²⁷ Rum Mehmed Paşa'nın Kurşunlu Hanı bugün hala kullanılmaktadır. Eser artık geçen yüzyıl başlarında eski Mahmud Paşa Bedesteni'ni ile birleştirilerek Anadolu Medeniyetler Müzesi'nin idarî binası haline getirilmiştir.

Aynı dönemde Mahmud Paşa ve Rum Mehmed Paşa'dan başka İshak Paşa da vakıf kurmuştur. Anadolu Beylerbeyi olduğu dönemde Ankara şehir merkezinde iki adet hamam yaptıran İshak Paşa, buradan yıllık 60.000 akçeyi bulan gelir elde ediyordu. Şehir merkezinde kurulu olan ümerâ vakıflarına yıllık gelirleri açısından bakıldığında, en fazla gelire sahip olanın İshak Paşa Vakfı'nın olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf hamamlarından olan Tahtakale Hamamı, Kaledibi'nde bulunuyordu. Vakfın diğer hamamı olan Şengül Hamamı ise bugün hala işletilmektedir. Şengül Hamamı çifte hamam²⁸ olarak faaliyette bulunmaktadır. Vakfın bu iki hamamının XVII. yüzyılın başlarına kadar İcâre-i Vâhide/tek kira ile işletildiği sicillerden anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra bu iki hamam icâreyn/çift kira sistemi ile değerlendirilmiştir(Ergeç 1995, 17).

Kent çarşısında ortaya çıkan ihtisaslaşma²⁹ dönemi olarak ifade ettiğimiz, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede, gerek çarşıdaki binaların ve gerekse esnaf teşkilatlarının yapısal ve işlevsel açılarından zamanın şartlarına en üst derecede uyumlu hale geldiği farklı branşlarda hizmet veren vakıf yapılarından anlaşılmaktadır. Çarşının belli bir yerinde softan üretilen malları yine çarşının belirli bir kısmında pazarlayan esnaf, önce kendi esnaf düzenine, sonra da muhtesibin şehirde koyduğu kurallara uymak zorunda idi. Osmanlı esnaf teşkilatı yönetmeliklerinin düzgün işleyebilmesi bir anlamda, onun uygulanabileceği fizikî mekânının müsait olmasına da bağlıydı. Fizikî açıdan çarşıların yetersiz ve kötü olması, hem esnaf hem de kuralları uygulayıcılar açısından sorun teşkil edebilirdi.

Sonuç olarak denilebilir ki, XV. yüzyıl boyunca Ankara çarşılarında tiftikten yapılan malların imalât safhasında pazarlandığını görmekteyiz. Bu yüzyıl ortalarına kadar yerli ve yabancı tüccarlar değeri yüksek ürünleri alarak şehirde var olan sektörlerin devam etmesine katkı yapmıştır. Yerli ve yabancı tüccarların tiftiğin çeşitli şekillerinden dokunarak yapılmış ürünleri satın alması hem vakıflara hem de içerisinde iş yapan kiracısına daha fazla gelir elde etmesine imkân sağlamıştır.

Osmanlı devletinde, bireysel imar faaliyetleri sayesinde şehirler kurulmuş, küçük yerleşme birimleri zamanla şehir haline gelmiş, eski mevcut şehirler, yepyeni binalara ve bir takım kuruluşlara kavuşturularak geliştirilmiştir. Osmanlı dönemi Türk şehrine karakterini veren külliyeler, şahsi teşebbüsün vakıf yoluyla şehirciliğe yaptığı katkının en önemli delilleridir. Şahıslar kendi imkânlarıyla, söz konusu külliye, diğer bir ifadeyle imaret sitelerini meydana getirirken, kendisinden sonra eserine bir müdahale olmayacağı, kamuya yönelik olarak tasarladığı ve teşkilatlandığı hizmetin ebediyyen süreceği inancına sahipti. Kişilere bu kesin inanç ve güvenceyi veren şey, vakıf kurumu idi. Zira her şeyden önce vakıflarda sonsuzluk ilkesi esastı. Vakfın idamesi, devletin koruyucu gücünün kanatları altındaydı.

Vakıfların idari ve mali özerkliğe, hukuki açıdan tüzel kişiliğe sahip bir kurum olması, bireyin ona güveninin temel dayanaklarından bir diğerini oluşturuyordu. Vakıfların bu önemli özelliği onun çok geniş çapta yaygınlaşmasında da etkili oluyordu. Devlet gücünün vakıflar üzerindeki en

²⁸ Çifte hamam tabiri Osmanlı belgelerinde sık sık geçmektedir. Hamamın kadın ve erkekler kısmından oluştuğunu ifade eden bu tabir, belgelerde zorunlu olarak kullanılmıştır. Çünkü çifte hamam ile sadece erkek veya kadın kısmından oluşan yapıların kira ücretleri daha düşük oluyordu. Dolayısıyla çifte ifadesi kira miktarını doğrudan etkileyen bir unsurdur.

²⁹ İslam şehirlerindeki mahallelerin organik düzensizliğine karşın, Pazar/çarşı merkezi bütün kentlerde yaklaşık aynı yapıya sahipti. Yakubî'ye göre Abbasi döneminde Bağdat ve Samarra'da sükran sıkı bölümler birbirinden ayrıldığı yani aynı malların üreticileri ya da satıcılarının belirli bir mekanda ikamet etme zorunluluğu vardı(Rogers 1970; 131). Anadolu Selçuklu devrinde 1225 tarihli Amasya Halifet Gazi Medrese Vakfında çarşıdaki bezzaz, ayakkabıcı ve saraç çarşılarından bahsedilmesi(Yinanç 1984; 9) yine 1272 tarihli Kırşehir Cacaoglu Nureddin Vakfiyesinde pek çok çarşı ve pazar isminin verilmesi dikkat çekicidir(Temir 1959; 85).

belirgin koruyuculuk garantisi, batılılaşma dönemine ve merkezîyetçi anlayışın Osmanlı yönetiminin her sektörüne hakim kılınmasına kadar, devletin vakfın gelir kaynaklarına müdahale etmemesi, vakıf kurumunun yerinden yönetim esaslarına, serbest ekonomi kurallarına ve demokratik prensiplere uygun olarak, her türlü bürokratik usûllerden azade, özerklik ve tüzel kişiliği zedelenmeden yasamasını sağlayan hukûkî ve siyasi ortamı hazırlamış olmasıydı (Yediyıldız ve Öztürk 1982; 5) .

Ankara kaza merkezindeki yapılaşmaya topluca bakıldığında XV. yüzyılın ilk yarısında oluşturulan Eyne Bey, Turasan Bey, Yeğen Bey, İsa Bey ve Karaca Bey vakıfları ile başlayan şehrin imâr ve iskan edilmesi süreci, yüzyılın ikinci yarısında Mehmed Paşa, İshak Paşa ve nihayet Mahmud Paşa Vakıfları ile zirveye ulaşmıştır. Özellikle, Mahmud Paşa Vakfı'nın tesis ettiği binalar, Ankara için hayatî öneme sahiptir. Şehir çarşısının ortasında yer alan bedesten, aynı zamanda bölgenin en büyük ve ihtişamlı yapısı idi. Yine aynı vakfa ait Penbe han³⁰ ve kervansaray³¹, gerekse 9 farklı çarşıda yer alan 257 dükkânı ve toplamda da 390 akarâtı ile şehirde en fazla binaya sahip müesseseydi. Ankara'da Mahmud Paşa'nın tesis ettiği dükkanlarının sayısı, 438 numaralı Anadolu Muhasebe Defterine göre, bedestende 96, çarşıda 210, Penbe Han'da 28 olmak üzere toplam 334 adet binası olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda 334 olan bina sayısı, 1686- 1690 yılları arasındaki tahirde 390 adede çıkmıştır. Yine 438 numaralı Anadolu Muhasebe Defteri'ne göre XVI. yüzyılda Ankara çarşısında bulunan vakıf dükkânlarının sayısının 912³² olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda Mahmud Paşa Vakfı'nın binaları Ankara'daki toplam vakıf dükkânlarının yaklaşık, %35'ne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu özellikleri nedeniyle XV. yüzyılda Ankara kazasının gelişiminde ümera vakıflarının rolü, ümerâ vakıfları içerisinde de Mahmud Paşa Vakıfları'nın önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Kent merkezindeki Mahmud Paşa Vakfı yapılarının yerleşimine yakından bakıldığında, Ankara çarşısının belirli bir düzen ve program dahilinde geliştirildiği gözlenir. XV. yüzyıl Osmanlı ümerâsından Ankara'da binalar yaptıran Eyne bey, Turasan bey, Yeğen bey, İsa bey Fenârî, Karaca bey, İshak Paşa, Rum Mehmed Paşa ve Mahmud Paşa, o dönemde Osmanlı toplumunun her kesiminde müessir olan müesseseleşme kültürünün büyük temsilcileriydi. Bu kültür temsilcileri Ankara şehrinde kurdukları vakıflar yoluyla kişisel servetlerini toplum için çalışan binalar ve hizmetler kompleksine dönüştürmüşlerdir.

³⁰ Penbe kelimesi pamuk anlamına gelmektedir. Mahmud Paşa Vakfı'nın gerek Penbe Hanı ve gerekse çarşıdaki diğer dükkanları XV. yüzyılda Osmanlı iktisadî düzeninde yaşanan branşlaşmayı ortaya koymaktadır. Nitekim Ankara Şer'îye Sicillerinde kayıtlı bir fermanda "...öteden beri Ankara'da vakî' bedestende olan sof, sarık, alaca, raht, bogasi, yapağı ve atlas çuha bey' olunurken sair yerlerde bedesten metaî bey' olunmayub saadet-i makrun ile imtinâ oluna..."(AŞS 70/756, 161). Başka bir belgede "...Mahmud Paşa'nın Ankara'daki bedesteninde bey' olunan eşya zahirde olub, vakfın bedesteni muattal olmağla"(AŞS. 56/742, 960) denilmektedir. Merkezden gönderilen bütün bu belgelerde "kadimden berü(ohgeldiği) üzre" yada "kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması" şeklinde ikazlar vardır.

³¹ Osmanlı devrinde Kervansaraylar şehir içindekiler ve ıssız yol üzerinde bulunanlar olmak üzere ayrılmaktadır. Şehir içinde bulunanların alt katında yolcuların hayvanlarının bağlanması için ahır ve samanlık yer alıyordu. Giriş katında ise dükkanlar bulunuyordu. Yapının üst katında ise, yolcuların kaldıkları odaları bulunuyordu. Kervansarayların içersinde mescit ve kahvehane(XVII. Yüzyıldan sonra) de yer alıyordu

³² Burada verilen 912 adet vakıf dükkânı içerisinde bir kısım hanlar ve kervansaray odaları dahil değildir. Çünkü 438 numaralı Anadolu Muhasebe Defteri'nde bazı binaların oda ve dükkan sayıları belirtilmemiştir. Belirtilen rakamlar üzerinden yapılan hesapta Mahmud Paşa Vakfı'na ait binaların çokluğu dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abou-El Haj, Rifa'at A., "Power and Social Order: the Uses of the Kânun", *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, (edits. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El Haj, Donald Preziosi), New Rocelle, New York 1991, pp.77- 101
- Abouseif, Doris Behrens, *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule: Institutions, Waqf and Architecture in Cairo(16th and 17th centuries)*, Sub Aegida E.J. Brill, Leiden- New York- Köln 1994
- XV. Yüzyılda Ümerâ Vakıfları
- 190
- Barkan Ö. Lütfü, "Vakıfların bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak kullanılmasında diğer şekiller", *Vakıflar Dergisi. I*, 1942, ss. 354- 365
- Barkan, Ömer. L.-E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri(953/1546 Tarihli)*, Baha Matbaası, İstanbul 1970
- Bierman, Irene A., "The Ottomanization of Crete", *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, (edit. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El Haj, Donald Preziosi) New Rochelle, New York 1991, pp. 53- 76
- Cezar Mustafa, *Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul: MEB. Basımevi 1985
- Crane, H.(1991). Ottoman Sultan's Mosques Icons of Imperial Legitimacy", *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, (edit. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El Haj, Donald Preziosi) New York: New Rochelle. pp. 173- 243
- Ergenç Ö.(1995). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- _____ (1988). 18. yüzyılda Osmanlı'da sanayi ve ticaret hayatına ilişkin bazı bilgiler. *Belleten LIII (203)*, ss. 501- 533
- Faroqhi S.(2006)ç *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (çev. Emine Sonnur Özcan), İstanbul:Doğu Batı.
- İnalcık Halil(1993). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- _____ (1979-1980). The Hub of the city: The bedesten of İstanbul, *International Journal of Turkish Studies I*, pp. 1- 17
- Kritovoulos, *Kritovoulos Tarihi*, neşr. Karolidi(Türkçe çev. Muzaffer Gökman) İstanbul 1967, (İngilizce neşr. C. T. Riggs. History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos, Princeton 1970)
- Marçais, W.(1928). *l'Islamisme at la vie Urbaine*, 86- 100
- Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi I, II*(haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983
- Menâkıb-ı Mahmud Paşa-yı Velî, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, yazma no: 520
- Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nûma*(Neşrî Tarihi II), (haz. F. Reşit Unat- Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957
- Oğuzoğlu Yusuf, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 6- 10 Nisan 1987, ss. 1- 10
- Öz, M.(2003). Merkeziyetçi imparatorluğu doğru Fatih devrinde siyasi ve sosyal değişmeler. *Türk Yurdu 190*, ss. 28- 31
- _____ (2005). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Özel, Oktay, "Limits of the Almighty: Mehmed II's Land Reform Revisited", *JESHO*, 42/2, 1999, pp. 224- 246
- Rogers, J. M., Samarra: A Study in Medieval Town Planning, *A Islamic City: A Colloquium* (edits. A. H. Hourani- S. M. Stern), Bruno Cassirer, Oxford and University of Pennsylvania Press, Oxford 1970, pp. 119- 157
- Stavrides, Teoharis, *The Sultan of Vezirs: the Life and Times of the Ottoman Grand vezir Mahmud Pasha Angelovic(1453- 1474)* Brill, Leiden- Boston- Köln, 2001
- Taeschner, Franz, *Die Verkehrslage und das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten*, Münster 1926, ss. 202- 206
- Taneri, A.(1977). *Türkiye Selçukluları ve Kültür Hayatı(Menâkıbü'l- Arifin'e Göre)*. Konya: Bilge Yayınları.
- Unan, F.(2003). *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Watenpaugh, Heghnar Z, *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Tuta Sub Aegide Pallas, Leiden- Brill- Boston 2004
- Welch, Anthony- Howard Crane," The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate, Muqarnas": *An Annual on Islamic Art and Architecture I*,(edit. Oleg Grabar), 1988, pp. 123- 166
- Yediyıldız, B.(1981). Sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak Osmanlı vakıf külliyesi. *Türk Kültürü* 219, ss. 262- 27
- _____ (1982). Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri. (1700-1800), *Osmanlı Araştırmaları III*, ss. 143- 164
- _____ (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Yediyıldız B.- Nazif Ö.(1982). The Habitable town and the Turkish waqf system. *Habitat II*, İstanbul
- Yinanç, R.(1984). Selçuklu medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*. XV, ss. 1- 19

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- 1530 tarihli Anadolu Muhasebe Defteri(TD. 438)
- Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi(MAD.1679- 5102)
- Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri(EV. HMH.1069- 1104)
- Bâb-ı Defterî Tasnifi(Maliye Dairesi) Başmuhasebe Kalemi Dairesi(D.BŞM. 305)
- Ankara Şer'iyecilleri (AŞS. 1/687), (AŞS. 2/688), (AŞS. 56/742), AŞS. 70/756), AŞS. 141/827)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
- 1571 tarihli Ankara Sancağı Evkaf Defteri(KKA. ED.558)

Dr. Ahmet KÖÇ

1993 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi bölümünde başladığı lisans eğitimini 1997 yılında tamamlamıştır. 1997 yılında aynı bölümde Araştırma Görevlisi olan Köç, 2000 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında başladığı yüksek lisans eğitimini 2003 yılında bitirmiştir. Yine aynı üniversitede başladığı doktora eğitimini ise 2009 yılında tamamlamıştır. Yazar, halen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 22
Aralık 2009
ss.179-191